

شنیداری کردن ترجمه‌های

قرآن کریم برای رادیو

ضرورت رسانه و نیاز مخاطب

محمد اخگری

دکترای عرفان اسلامی و مدرس دانشکده

صداوسیما جمهوری اسلامی ایران

شفیقه مافی

کارشناس ارشد رادیو

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

بیان مسئله

مقدمه

یکی از اهداف مهم شبکه‌های رادیویی اسلامی، ترویج فرهنگ قرآنی و آشنا کردن مخاطبان با آموزه‌های قرآن کریم از طریق انتقال مفاهیم والای آیات است و از آنجا که تعداد کمی از مردم با زبان عربی آشنایی دارند، برای انتقال بهتر مفاهیم و بهره‌مندی از پیام‌های حیات‌بخش این کتاب آسمانی، لازم است از ترجمه‌های فارسی قرآن کریم استفاده شود تا هم رمزگشایی از سوی مخاطب به سهولت انجام گیرد و هم پیام ارتباطی از رادیو به طور کامل ارسال شود و به مقصد برسد اما ترجمه‌های موجود قرآن، دارای ویژگی‌های زبان نوشتاری هستند و برای خواندن تنظیم شده‌اند نه برای شنیدن و لذا گاه دارای جملات طولانی، گاه دارای تقدم و تأخر ارکان و رعایت نکردن ساختار زبان فارسی هستند و گاهی در معادل‌گزینی از واژگان نامأنوس و ثقیل برای مخاطب استفاده شده است. این زبان در نوشتار که خواننده فرصت تأمل بر جملات و امکان بازخوانی دارد امری رایج است اما ارائه پیام در قالب صدا خاصیت ناپایداری در زمان را دارد و پیام‌ها در رادیو که رسانه‌ای خطی و شنیداری است

از آنجا که انتقال مفاهیم قرآن کریم از طریق ترجمه آیات اهمیت زیادی در برنامه‌های رادیویی دارد اما اغلب ترجمه‌ها دارای ویژگی‌های زبان نوشتاری‌اند و مناسب رسانه شنیداری رادیو نیستند به طوری که گاه مفاهیم آیات با یک بار شنیدن درک نمی‌شوند. بنابراین محقق در این مقاله سعی نموده است ضرورت نگارش ترجمه رادیویی را بازگو کند و چگونگی بازنویسی ترجمه‌های موجود برای رادیو را با نظر به ویژگی‌های زبان رادیو و نظریه وضعیت شنود مخاطب بیان نماید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

شده باشند سؤالاتی مانند: ترجمه‌های فارسی قرآن کریم باید چه ویژگی‌هایی داشته باشند تا منجر به فهم مطالب از رادیو شوند؟ نویسندگان از کدام نوع ترجمه فارسی استفاده کنند که به زبان رادیو نزدیک‌تر باشد؟ چگونه می‌توان ترجمه‌های نوشتاری قرآن کریم را به زبان گفتاری - شنیداری رادیو تبدیل کرد؟ توضیحات و پرانتزهای توصیفی مترجمان، چگونه بیان شوند که رعایت امانت در ترجمه قرآن هم ملحوظ شود؟ و آیا پرانتزهای توصیفی لازم است خواننده شوند یا خیر؟ با توجه به ویژگی‌ها و محدودیت‌های رادیو در استفاده از ضمیر، آیا در ترجمه آیات می‌توان مرجع ضمیر را به جای خود ضمیر به کار برد؟ نظر به اهمیت تأکید بر کلمه در زبان رادیو، آیا نویسنده می‌تواند برای انتقال بهتر تأکید قرآن بر برخی افعال یا کلمات، ساختار جملات ترجمه‌ها را متناسب با زبان مقصد تغییر

فقط یک بار پخش می‌شوند بنابراین فرصت پردازش مفاهیم از مخاطب سلب می‌شود و او نمی‌تواند آنچه را که می‌شنود به خوبی و به سرعت درک کند. همچنین خواندن توضیحات مکمل و توصیفات درون پرانتز که برای روشن‌تر شدن مفهوم آیات می‌آیند در رادیو مرز ترجمه با تفسیر آیات را نامشخص می‌کند که گاه موجب مشتبه‌شدن مفاهیم آیات برای بعضی از شنوندگان می‌شود که این مشکل در زبان نوشتاری برای خوانندگان ترجمه‌ها به سبب برخورداری از عنصر بصری پدید نمی‌آید. بنابراین برای انتقال بهتر مفاهیم آیات از طریق رادیو لازم است ترجمه‌های قرآن پیش از قرائت، تنظیم رادیویی شده و با توجه به ویژگی‌های شنیداری رادیو بازنویسی شوند. شاید برنامه‌سازان به ویژه نویسندگان رادیو قرآن هنگام استفاده از ترجمه‌های قرآن کریم با سؤالات متعددی مواجه

دهد؟ در این مقاله با رویکرد رادیویی کردن متون ترجمه قرآن کریم، ترجمه‌های سه جزء قرآن که در رسانه‌ها مطرح است: ترجمه آیت الله مکارم شیرازی و ترجمه‌های استادان فولادوند، آیتی و بهرام‌پور را با توجه به ویژگی‌های زبان رادیو و نظریه وضعیت شنود مخاطب به صورت تطبیقی بررسی و برای چگونگی شنیداری کردن این ترجمه‌ها راهکارهایی ارائه شده است که نتایج حاصله به اختصار شرح داده می‌شود.

نظریه وضعیت شنود مخاطب

نظریه شنود مخاطب را اشتفان واختر (۲۰۰۳) بیان نموده و معتقد است یکی از مشکلاتی که اغلب متون رادیو-تلویزیونی با آن روبه‌رو هستند انتقال حجم بسیار زیاد اطلاعات بدون در نظر گرفتن دانش و وضعیت شنود مخاطب است. به همین سبب قابل فهم بودن متن کمتر لحاظ می‌شود. نظریه شنود مخاطب که وضعیت مخاطب

بدون لحاظ کردن موقعیت مخاطب هنگام شنیدن ممکن است ویژگی‌های نویسندگی برای شنیدن لحاظ نشود و متون به صورت پی‌درپی با حجم اطلاعات بسیار زیاد قرائت شوند و بخش زیادی از پیام‌های الهی خواسته یا ناخواسته در جریان انتقال به مخاطب از دست برود. بنابراین در تنظیم متون گفتاری - شنیداری رادیو به ویژه در ترجمه قرآن توجه به اصول نظریه شنود مخاطب امری ضروری است.

را هنگام شنیدن متن در نظر دارد بر پایه ساده‌سازی متن برای فهم شنیداری استوار است. واختر استفاده از صناعات ادبی و تصنع در گفتار را موجب دشواری فهم شنیداری و تکرار معنا را یکی از راه‌های آسان‌سازی متن می‌داند. او همچنین انباشت اطلاعات را تضمینی برای یک نوشتار خوب به حساب می‌آورد در حالی که کاربرد آن در متن گفتاری - شنیداری بیانگر ضعف آن و نشناختن مخاطب است (واختر، ۱۳۸۶). از آنجا که هدف از نزول قرآن کریم فهم بهتر و هدایت مردم است نمی‌توان وضعیت شنود مخاطب را هنگام خواندن ترجمه آیات در نظر نگرفت. زیرا بدون لحاظ کردن موقعیت مخاطب هنگام شنیدن ممکن است ویژگی‌های نویسندگی برای شنیدن لحاظ نشود و متون به صورت پی‌درپی با حجم اطلاعات بسیار زیاد قرائت شوند و بخش زیادی از پیام‌های الهی خواسته یا ناخواسته در جریان انتقال به مخاطب از دست برود. بنابراین در تنظیم متون گفتاری - شنیداری رادیو به ویژه در ترجمه قرآن توجه به اصول نظریه شنود مخاطب امری ضروری است.

آنچه مسلم است هر نویسنده‌ای در رادیو ملزم به شناخت محدودیت‌ها و قابلیت‌های رسانه شنیداری رادیوست تا بتواند پیام خود را متناسب با ویژگی‌های این رسانه و مخاطبان آن بنویسد تا بهتر، سریع‌تر و شفاف‌تر دریافت گردد که عمده‌ترین آن‌ها در ذیل بیان شده‌اند:

ویژگی‌های رادیو

رادیو رسانه‌ای است که چهار کارکرد عمده دارد: کارکرد اطلاع‌رسانی، سرگرمی، تفریحی و آموزشی. هرگونه پیامی براساس این کارکردها و اهداف در این رسانه جمعی اولیه ساخته و ارسال می‌شود و آنچه از رادیو به‌عنوان پیام برای مخاطب که «دریافت‌کننده پیام‌های ارسالی رسانه است» (مک‌کوایل، ۱۳۸۵: ۳) ارسال می‌شود ویژگی‌هایی دارد که برخی از آنها متناسب با رسالت شبکه در انتقال

۱۳. قرارداد فعل در جایگاه مناسب
 ۱۴. چند مصداقی (چندمعنایی یا هم‌نامی)
 ۱۵. بلاغت

محقق با محور قراردادن نه شاخصه اصلی و پرکاربرد از ویژگی‌های زبان رادیو و نظریه وضعیت شنود مخاطب سه جزء از چهار ترجمه مذکور را (شامل جزءهای یک، پانزده و سی **قرآن کریم**، معادل یک دهم **قرآن**) بررسی و آسیب‌شناسی نموده و به بیش از سی تفسیر و ترجمه مراجعه مداوم داشته و سعی نموده است معادل مناسب رادیویی را پیشنهاد دهد.

پیشینه موضوع

بررسی‌های محقق در زمینه این موضوع نشان می‌دهد که در حوزه ویژگی‌های گفتاری - شنیداری ترجمه‌های فارسی **قرآن کریم** و چگونگی رادیویی کردن متون مقدس که نمونه‌های آن **قرآن کریم** است پایان‌نامه‌ای به ثبت نرسیده و کتاب یا مقاله‌ای که مستقیماً به این موضوع پرداخته باشد به نگارش در نیامده است اما پایان‌نامه‌ها و کتب متعددی به تنهایی در زمینه ترجمه **قرآن**، زبان **قرآن** و یا ویژگی‌ها، قواعد و روش‌های ترجمه **قرآن** و نویسندگی برای رادیو به نگارش درآمده‌اند که محقق به چند نمونه از آن کتب و یک نمونه پایان‌نامه که در بخش‌هایی از پایان‌نامه خود به آنها استناد کرده است اشاره می‌کند:

علوم بلاغت و اعجاز قرآن نام کتابی با موضوع فصاحت و بلاغت **قرآن** تالیف دکتر یدالله نصیریان است که در سال ۱۳۸۷ توسط انتشارات سمت منتشر شده است. در این کتاب انواع فصاحت در کلام، کلمه و متکلم، بلاغت در کلام و متکلم، علم معانی از جمله ایجاز و اطناب و همچنین علم بیان شامل تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه با ذکر شاهد مثال از **قرآن کریم** بحث شده است. از جمله مباحثی که درباره عیوب فصاحت کلمه و کلام بیان شده همان مواردی است که در بررسی ویژگی‌های رادیو و ترجمه‌های **قرآن** ملاک عمل قرار گرفته است با این تفاوت که در این کتاب از خود آیات **قرآن**، شاهد مثال آورده شده و بررسی نگارنده این پایان‌نامه در خصوص ترجمه‌های **قرآن** صورت گرفته است.

کتاب **نگارش و ویرایش** نوشته احمد سمیعی (گیلانی) در سال ۱۳۸۵ انتشارات سمت این کتاب را منتشر کرده است. این کتاب راهنمایی برای نویسندگان و ویراستاران محسوب می‌شود. بایسته‌های نگارش و ویرایش متون فارسی و رسانه‌ای را بیان کرده است که نویسندگان و ویراستاران برای بهبود متون ملزم به رعایت آن‌ها هستند. از جمله عناوینی که سمیعی در کتاب خود مطرح کرده و به شرح آن پرداخته است انواع زبان و گونه‌های کاربردی زبان و تفاوت زبان معیار با زبان شکسته است. سمیعی (۱۳۸۵) زبان معیار را زبان رسمی و فرهنگی کشور می‌داند و درباره یکی از عوامل اغتشاش زبان معیار می‌گوید:

به مخاطبان هدف (یعنی کسانی که برنامه برای آنها ساخته می‌شود) و موضوع تخصصی شبکه تغییر می‌کند و برخی دیگر در همه شبکه‌ها یکسان است و به ماهیت شنیداری رادیو برمی‌گردد که شناخت آن‌ها در بهبود و ارتقای کیفیت برنامه‌ها مؤثر است. برخی از عمده‌ترین ویژگی‌ها عبارتند از: فراگیری، تخلیل آفرینی، انعطاف‌پذیری، رجوع‌ناپذیری، در دسترس بودن و وابستگی به خط زمان.

شناخت ویژگی‌های رادیو برای نویسنده و برنامه‌ساز به تنهایی کافی نیست؛ آنچه اهمیت بیشتری دارد دانستن زبان رادیوست که از آن به زبان گفتاری - شنیداری رادیو یاد می‌شود و آن «زبانی است که متون آن برای گفته‌شدن و شنیده‌شدن نوشته می‌شوند» (خجسته، ۱۳۸۴: ۱۱۵) و در خصوص ترجمه‌های **قرآن کریم**، زبان گفتاری - شنیداری برگرفته از زبان معیار است و هم به صورت شکسته یعنی آنگونه که سخن می‌گویم نمود دارد و هم به صورت گفتار نوشته شده‌ای که کلماتش شکسته نشده و کامل است.

ویژگی‌های گفتاری - شنیداری زبان رادیو

ویژگی‌هایی که در ذیل برشمرده می‌شوند به متن رادیویی اختصاص دارند که «منظور از متن، نوشته یا نوشتاری است که در برنامه، مورد استفاده قرار می‌گیرد» (خجسته، ۱۳۸۴: ۱۱۱). به عبارت دیگر متن رادیویی باید دارای این ویژگی‌ها باشد تا پیام ارسالی بهتر و کامل‌تر از سوی مخاطب دریافت گردد:

- اجتناب از انباشت اطلاعات در جمله‌ها
- تاکید بر کوتاهی جملات (ایجاز) و پرهیز از به‌کار بردن جمله‌های طولانی (اطناب)
- تکرار
- پرهیز از کاربرد کلمات مترادف
- کاربرد جملات معلوم به جای مجهول
- پرهیز از کاربرد متتابع اضافات
- کابرد کم ضمیر (به‌کار نبردن پی‌درپی ضمیر در متن)
- فصاحت کلمه (بری‌بودن کلمه از چهار عیب: تنافر حروف (ناسازگاری آوایی)، غرابت استعمال، مخالفت قیاس (نابهنجاری) و ابتذال)
- فصاحت کلام (بری‌بودن کلام از شش عیب: تنافر کلمات (ناسازگاری آوایی در واژگان)، ضعف تألیف (سست پیوندی)، تعقید لفظی (پیچش برونی)، تعقید معنوی (پیچش درونی)، متتابع اضافات (پی‌آورد واژگان) و تکرار یا بازآورد واژگان)
- ساده و شفاف‌نویسی
- پرهیز از ابهام (شامل: ابهام گفتاری (جناس لفظی)، ابهام نوشتاری (هم‌نویسه یا هم‌نویسی) و ابهام گفتاری - نوشتاری یا جناس تام و یا هم‌آوا - هم‌نویسه)
- پرهیز از کاربرد دو علامت منفی (یا دو عامل منفی‌ساز) در جمله

یکی از عوامل اغتشاش زبان معیار ورود عناصر زبانی متروک و منسوخ یا مهجور در آن است. این عناصر زبانی ممکن است به مراتب آوایی، صرفی، نحوی یا معنایی تعلق داشته باشند و از مقوله‌های قاموسی یا دستوری باشند... مثلاً کاربرد نمونه را معادل برای نمونه، روزان و شبان معادل روزها و شبها، گوییم معادل می‌گوییم... و تعبیرهایی از این قبیل را می‌توان نمونه‌های رایج یا نسبتاً رایج تکلف در استفاده از تعبیرات منسوخ یا نیم مرده شمرد (۵۲-۵۱).

سمیعی همچنین ساده‌نویسی، سلاست و عمق، ایجاز و اطناب و تنوع و تحرک را از خصایص بلاغی زبان می‌شمرد که نویسندگان باید آن‌ها را در نوشته خود رعایت کنند. سمیعی در فصل ویرایش زبانی، کاربرد درست و نادرست برخی از کلمات و عبارات را برشمرده و برای هر یک از جمله تعقید، ابهام، ضعف تألیف، حشو، تعبیرهای نامناسب و غیره مثال‌هایی ذکر نموده است که برخی از خطاهای نامبرده پایه کار این تحقیق محسوب می‌شود.

نویسندگی برای شنیدن نوشته اشتفان واختر است که محمد اخگری آن را ترجمه کرده است و در سال ۱۳۸۶ انتشارات دانشکده صداوسیما آن را چاپ و منتشر کرده است. این کتاب یکی از منابع اصلی برای نویسندگی رادیویی به شمار می‌آید. به سبب آن که بسیاری از اصول نوشتار رادیویی را با ذکر نمونه و کارگاه نویسندگی بیان داشته و برخی از آسیب‌ها و کاستی‌های متون رادیویی را شرح داده است.

در حوزه پایان‌نامه‌های مرتبط با ترجمه قرآن، سید سمیع موسوی پایان‌نامه خود را با عنوان «قواعد و روش ترجمه قرآن کریم» در سال ۱۳۸۴ در دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی در مقطع کارشناسی ارشد به ثبت رسانده است. استاد راهنمای این پایان‌نامه دکتر سید رضا مؤدب و استاد مشاور حجت‌الاسلام و المسلمین محمد علی تجری است. موسوی در بخشی از پایان‌نامه خود ترجمه قرآن را از ابزار فهم قرآن دانسته و بیان داشته است که ترجمه تام و کامل قرآن از لحاظ لفظ و معنا امکان‌پذیر نیست زیرا قرآن دارای فصاحت و بلاغتی است که بعدی از اعجاز قرآن می‌باشد و قرآن خود از آن خبر داده است و آیتی که به بیان عمومیت دعوت پیامبر اسلام (ص) می‌پردازد این ضرورت را بدیهی می‌نماید که به هر شکل ممکن باید تمامی مردم به همه زبان‌ها انذار شوند و یکی از آن شکل‌ها ترجمه است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش در بخش بررسی آیات، کیفی و روش گردآوری داده‌ها اسنادی و کتابخانه‌ای و در بخش تطبیق و مقایسه ترجمه‌ها از روش کمی و اطلاعات آماری استفاده شده که در قالب جدول و نمودار ارائه گردیده است. این پژوهش همچنین پژوهشی کاربردی است و نتایج آن می‌تواند به مدیران شبکه‌ها به ویژه رادیو قرآن و برنامه‌سازان کمک کند تا خط‌مشی‌های بهتری را در ساخت برنامه‌های قرآنی برگرفته از ترجمه آیات اتخاذ نمایند و در ارسال پیام‌های قرآنی به مخاطب به شیوه رادیویی موفق‌تر عمل کنند.

یافته‌های تحقیق و جمع‌بندی

معیارهای انتخابی در بررسی چهار ترجمه ذکر شده براساس اشکالات مشهود در متون ترجمه (با توجه

به وضعیت شنود مخاطب و ویژگی‌های زبان رادیو) و همچنین میزان اهمیت رعایت آن معیارها در رادیو انتخاب شده‌اند که عبارتند از: روان نبودن متن و ضعف تألیف (از عیوب فصاحت کلام)، غرابت استعمال (از عیوب فصاحت کلمه)، کاربرد ضمیر بدون ذکر مرجع، تتابع اضافات (از عیوب فصاحت کلام)، کاربرد دو علامت منفی یا عامل منفی‌ساز در جمله، کاربرد فعل مجهول به جای فعل معلوم، کاربرد کلمات مترادف در جمله، تکرار فعل و افزودن کلمه به جمله که در زیر ذیل به اختصار به آنها اشاره می‌شود:

۱. روان نبودن متن

قرآن کریم دارای سبکی بدیع است که حفظ و انتقال آن سبک در ترجمه به دلایل گوناگون عملاً امکان‌پذیر نیست. به سبب قدسیت و اعجاز کلام الهی که امکان آوردن مانند آن وجود ندارد، تفاوت ریشه زبانی فارسی که در رده زبان‌های هند و اروپایی قرار می‌گیرد با زبان عربی که برگرفته از زبان سامی است، ظرفیت‌های هر دو زبان که برخی کلمات و عبارات معادل معنایی در زبان هم ندارند، محدودیت علم بشری در شناخت فحوای کلام الهی و انتقال آن به دیگران و بسیاری از دلایل دیگر موجب شده است که حفظ سبک قرآن کریم در ترجمه به طور کامل امکان‌پذیر نباشد اما از آن جا که برای درک پیام‌های الهی ترجمه آیات ضرورت دارد. مترجمان بسیاری این وظیفه سنگین و ارزشمند را عهده‌دار شده‌اند و از جنبه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون به متن قرآن نگرین و صرفنظر از روان بودن یا نبودن متن هریک بخشی از معارف آن را به ترجمه خود منتقل کرده‌اند که درخور تقدیر است.

در زبان گفتاری رادیو به

دو صورت به مترادفات

نگریسته می‌شود: در

جملات کوتاه به سبب

خوش‌آوایی و خوش

آهنگی کلام حسن به

حساب می‌آید اما در

جملات طولانی قبح

محسوب می‌شود و در

تنظیم جمله برای رادیو

باید حذف گردد؛ زیرا با

توجه به وضعیت شنود

مخاطب جمله طولانی و

حجیم در حافظه شنیداری

مخاطب نمی‌گنجد

به ویژه زبان فارسی کهن بوده که منجر به پیچیدگی متن و تعقید شده که اغلب ناشی از ترجمه به صورت تحت‌اللفظی و یا سبک آهنگین بوده است که در زبان رادیو جایگاهی ندارد. این موضوع موجب اختلال در دریافت معنا برای شنوندگان می‌شود و ترجمه آیت الله مکارم شیرازی کمترین فراوانی را در این بخش به خود اختصاص داده و بیشترین روانی، سادگی و رسایی ترجمه را دارا بوده است.

به عنوان مثال:

«إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ» (بروج: ۱۲)

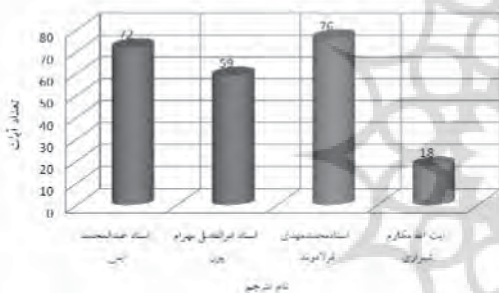
آیتی: "فروگرفتن پروردگار تو سخت است."

بهرام‌پور: "همانا درهم کوبیدن پروردگارت شدید است."

فولادوند: "آری، عقاب پروردگارت سخت سنگین است."

آیت الله مکارم: "گرفتن قهرآمیز و مجازات پروردگارت به یقین بسیار شدید است!"

عبارات به کار رفته در ترجمه‌های آیتی و بهرام‌پور روانی لازم را برای یک‌بار شنیدن ندارند و درک آن‌ها نیازمند تأمل است که

نمودار شماره ۱ - روان‌نبودن جمله

عملاً در رادیو ممکن نیست. در **تفسیر المیزان** گفته شده که "کلمه "بطش" - بطوری که راغب گفته- به معنای گرفتن چیزی با خشم و صولت است" (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲۰، ۴۱۹) و در

تفسیر بیان السعاده در معنای این واژه و آیه آمده است:

"این جمله در مقام تعلیل عذاب کفار و تنعم مؤمنین است و آوردن لفظ «بطش» و حکم بر شدت آن اشعار به شدت عذاب است، زیرا بطش عبارت از گرفتن به زور و از روی سلطنت و سیطره است. یعنی مؤاخذه و سیطره پروردگارت شدید است" (گنابادی، ۱۳۷۲: ۴۹۳).

فولادوند و آیت الله مکارم در ترجمه آیه مذکور (غیر از عبارت گرفتن قهرآمیز) روان‌تر و روشن‌تر این معنا را رسانده‌اند. در تفسیر جامع نیز گفته شده: "مؤاخذه و انتقام خدا بسیار سخت است" (بروجردی، ۱۳۶۶: ج ۷، ۳۸۳) که ترجمه‌ای گویا و مناسب زبان شنیداری رادیوست.

و یا در مثالی دیگر:

• « فَأَمَّا مَنْ ثَقَلَتْ مَوَازِينُهُ » (قارعه: ۶)

آیتی: "اما هر که کفه ترازویش سنگین باشد."

یکی از ویژگی‌های متون رادیویی ساده، روان، سلیس و شفاف‌بودن متن است به طوری که با یک بار شنیدن از رادیو قابل درک باشد. هدف از ترجمه **قرآن** هم انتقال مفاهیم الهی به مخاطبان است بنابراین با ساده و روان‌نویسی ترجمه تا حدود زیادی می‌توان پیام **قرآن** را به مخاطبانی رساند که شنونده رادیو هستند و با زبان عربی آشنایی ندارند.

از ویژگی‌های ترجمه‌های معاصر، ترجمه به صورت زبان معیار متناسب مخاطبان معاصر و توجه به روزآمدی ترجمه است. اگرچه **قرآن کریم** در هزار و چهارصد سال پیش نازل شده اما برای همه ابناء بشر نزول یافته و لسان قوم است و ترجمه به صورت زبان متناسب مخاطبان هر عصر کمک بسیاری به انتقال مفاهیم غنی و والای آن می‌کند.

شناخت شأن نزول آیات، تفسیر و تأویل، آشنایی با زبان‌شناسی قومی و پیشینه تاریخی هر دو زبان مبدأ و مقصد و تلاش در انتقال فحوای کلام به زبان مقصد و نه معنای صوری و ظاهری آیات در روانی و سلاست متن ترجمه شده بسیار اهمیت دارند. در ترجمه برای رادیو توجه به این نکات بیش از ترجمه به صورت مکتوب نمود پیدا می‌کند زیرا در رادیو ملاک شنود بهتر مخاطب است و شنونده فقط یک بار متن را می‌شنود و اگر متن ترجمه به صورت تحت‌اللفظی ترجمه شود برخی از نکات تفسیری آن که اغلب درون پرانتز ذکر می‌شوند و گویندگان برای روانی معنا آن را می‌خوانند؛ بیان نمی‌شوند و گاهی نادیده‌گرفتن زبان‌شناسی قومی و پیشینه تاریخی کلمه یا ماجرای تاریخی موجب برداشت متفاوت از معنای آیه می‌شود و انتقال پیام به صورت ناقص و ناآشنا برای مخاطب صورت می‌گیرد.

روان‌نبودن متن در این مقوله شامل: جابه‌جایی ارکان جمله که گاه، تعقید لفظی و پیچیدگی متن را به دنبال دارد، گویا و رسا نبودن پیام به دلیل ترجمه لفظ به لفظ آیات، کاربرد کلمات ادبی ویژه زبان نوشتار و مهجور در زبان گفتار، تنافر حروف که موجب دیرپای شدن معنای جمله می‌گردد، ثقیل‌بودن متن برای یک بار شنیدن، استفاده پی در پی از ضمائر بدون ذکر مرجع که موجب اختلال در دریافت معنی و سردرگمی شنونده می‌شوند، استفاده از جملات طولانی و کاربرد پیروهای متعدد در جمله، ضعف تألیف که موجب برداشت‌های مختلف از جمله، می‌شود، تکرار غیر ضروری و پی‌درپی کلمات که مخل کلام است و رعایت‌نکردن بلاغت کلام و حال و موقعیت مخاطب، هنگام شنیدن متن.

با توجه به نمودار شماره ۱ بررسی‌های محقق نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی روان‌نبودن ترجمه به ترجمه فولادوند و سپس ترجمه آیتی اختصاص دارد که از میان معیارهای ذکر شده بیشترین موردی که موجب روان‌نبودن آیات شده جابه‌جایی ارکان جمله و استفاده از عناصر ویژه زبان نوشتاری

بهرام‌پور: "پس اما هر که وزنه اعمالش سنگین باشد." فولادوند: "اما هر که سنجیده‌هایش سنگین برآید." آیت الله مکارم: "اما کسی که (در آن روز) ترازوهای اعمالش سنگین است."

عبارت "ترازوی اعمال" عبارتی است که مخاطب کاملاً با آن آشنا و مأنوس است و در رسانه‌ها، مضامین درسی مدارس، دانشگاه‌ها و مباحث کارشناسی که از رادیو و تلویزیون پخش می‌شود معمولاً همین اصطلاح به کار می‌رود و در پیش زمینه ذهنی شنونده وجود دارد. بنابراین استفاده از تعبیری دیگر که تازگی دارد و کم کاربرد است موجب دیرفهمی مخاطب می‌شود به طوری که با معنا احساس بیگانگی می‌کند و تا بخواهد این تعبیر تازه وارد را در ذهن خود به‌روراند و رابطه آن را دریابد متن، خواننده شده و از دست رفته است. بنابراین در نگارش متون رادیویی توصیه می‌شود که برای انتقال بهتر و کامل تر معنا از تعابیر آشنا برای مخاطب استفاده شود تا موجب جذب و تأثیرپذیری بیشتر او گردد.

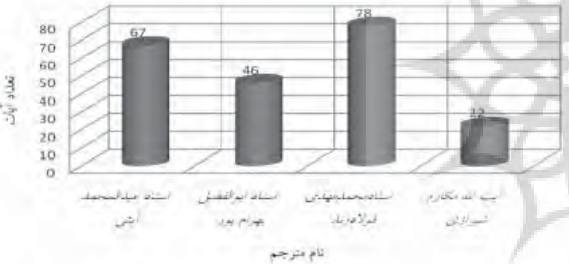
در ترجمه **المیزان** از تعبیر ترازوی اعمال استفاده نشده است اما در آن تعبیر ناآشنا برای مخاطب نیز به کار نرفته است، بنابراین ترجمه‌ای روان و سلیس دارد: "اما کسی که اعمالش نزد خدا سنگین وزن و دارای ارزش باشد" (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲۰، ۵۹۴).

غرابت استعمال

غرابت استعمال کاربرد واژه‌های ناآشنا و نامأنوس برای مخاطب است که نیاز به مراجعه به فرهنگ لغت یا پرسیدن از دیگران دارد که به دلیل ماهیت شنیداری و محدودیت زمانی رادیو این امکان برای مخاطب وجود ندارد. کاربرد واژه‌های غریب، ناآشنا و نامأنوس برای مخاطب نادیده گرفتن اصل سادگی متن، وضعیت شنود مخاطب و زیبایی‌شناسی متن است و دریافت کامل پیام را با اختلال مواجه می‌سازد. زیرا کلمات ناآشنا با سادگی متن در تضادند. به عبارت دیگر متن و نوشته ساده و فصیح عاری از کلمات غریب و نامأنوس است. ضمن این که استفاده از کلمات ناهمگون با متن از زیبایی و آراستگی کلام می‌کاهد و دریافت پیام را با اختلال همراه می‌کند. در متون ادبی از عناصر تشبیهی، کنایی و استعاری بسیار استفاده می‌شود که زینت‌بخش متن محسوب می‌گردد اما در ترجمه **قرآن کریم** که هدف انتقال پیام الهی با کلمات ساده، روشن اما استوار و درخور کلام الهی است استفاده از کلماتی که هنگام شنیدن، ذهن مخاطب را برای دریافت معنا درگیر می‌کنند جایز نیست زیرا ذهن مخاطب فقط بر واژه غریب متمرکز می‌شود که از دست دادن پیام ارسالی را در پی دارد. در زبان رادیو فرصت معناکردن واژه‌ها وجود ندارد و روابط حاکم میان واژه‌هاست که بیان‌کننده معنای جمله است. لذا اگر فقط یک واژه از میان چند واژه استعمال شده در جمله هم غریب و ناآشنا باشد معنا را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

غرابت استعمال می‌تواند بیانگر گزینش نامناسب در معادل‌یابی کلمه در زبان مقصد نیز باشد. به این معنا که برخی از کلمات دارای معانی و وجوه متعدد هستند که با توجه به معنای کلمه در زبان مبدأ و زبان مقصد یکی از وجوه آن انتخاب و به کار گرفته می‌شود در حالی که ممکن است مراد **قرآن کریم** وجه یا وجوه دیگر کلمه باشد که مترجم آن را در نظر نگرفته است. در این‌گونه موارد که کلمات دارای وجوه متعدّد رجوع نویسنده به تفاسیر معتبر و فرهنگ لغات الزامی است و انتخاب کلمه معادلی که بیشترین کاربرد را در زبان مقصد چه گفتاری و چه دستوری دارد توصیه می‌شود تا مخاطبان سریع تر به درک کامل معنا برسند.

در این پژوهش غرابت استعمال شامل به کار نبردن کلمه‌های ویژه زبان گفتار، یا واژه‌های کم کاربرد و غیرمتداول، استفاده از کلمات مربوط به متون کهن و سبک‌های قدیم ادبی که امروزه رایج نیست می‌شود. مانند آوردن همی پیش از فعل، استفاده از حروف اضافه قبل و بعد از کلمه به‌خصوص حرف اندر بعد از کلمه، کاربرد افعال پیشوندی غیرمتداول در زبان گفتار، انتخاب معادل نامناسب کلمات از میان چند معادل و مترادف مناسب.

نمودار شماره ۲- غرابت استعمال

با توجه به نمودار ۲ بیشترین فراوانی غرابت استعمال در ترجمه آقایان فولادوند و سپس ایتی به کار رفته و کمترین فراوانی متعلق به ترجمه آیت الله مکارم شیرازی و سپس ترجمه آقای بهرام‌پور است که بیانگر بلاغت و رعایت وضعیت شنود مخاطب و استعمال کلمات ساده‌تر و روشن‌تر برای انتقال پیام الهی به مخاطبان است.

به‌عنوان مثال:

«وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ» (طارق: ۱۱)

ایتی: "قسم به آسمان باز بارنده."

بهرام‌پور: "سوگند به آسمان [پر باران]،"

فولادوند: "سوگند به آسمان بارش‌انگیز،"

آیت‌الله مکارم: "سوگند به آسمان پر باران."

صفات باز بارنده و بارش‌انگیز در زبان نوشتار و گفتار کم کاربرد و دارای ترکیباتی غیرمتداول هستند. علاوه بر صفت پر باران، بسیاری از تفاسیر به آسمان باران‌دار اشاره کرده مانند بیان السعاده (گنابادی، ۲۷۳۱: ۴۹۷)، یا به آسمان صاحب باران

ترجمه کرده‌اند مانند تفسیر **مجمع البیان** (طبرسی، ۱۳۶۰: ج ۲۷، ۱۲) و یا این صفت را به صورت بارنده ذکر نموده‌اند مانند تفسیر رهنما (رهنما، ۱۳۴۶، ۵۲۹) که گفتاری و برای همه ملموس است.

کاربرد مترادف

مترادف یا هم‌معنایی یکی از رایج‌ترین روابط واژگانی است که در جملات و یا در گفتار گویندگان به کار می‌رود. به این صورت که دو یا چند کلمه هم معنا که می‌توانند جانشین هم شوند در کنار هم ذکر گردند. کلمات مترادف گاه موجب روشن‌تر شدن مفهوم می‌شوند به‌ویژه این که برخی کلمات از نظر معنایی مکمل کلمات دیگر هستند زیرا هم‌معنایی مطلق و معادل کامل و صد درصد از کلمه در زبان وجود ندارد و مترجم مجبور می‌شود که دو یا چند کلمه را به جای کلمه به کار رفته در زبان مبدأ قرار دهد تا بتواند با هر کلمه بخشی از معنای کلمه مبدأ را به مخاطبان زبان مقصد انتقال دهد و به همین سبب در برخی متون ترجمه شده شاهد کاربرد مترادف هستیم از جمله مانند واژه سبحان، پاک و منزه است نه یکی از آن دو. کاربرد مترادف در چنین مواقعی در زبان گفتاری رادیو حسن محسوب می‌شود و نه تنها حذف یکی از کلمات مترادف توصیه نمی‌شود بلکه بر ذکر آن در ترجمه هم تأکید می‌گردد.

اما گاه کلمات مترادف تکرار چند کلمه مشابه است که فقط برای خوش‌آوایی جمله به کار می‌روند و حذف یکی خلل معنایی به جمله وارد نمی‌سازد. در چنین مواقعی در زبان گفتاری رادیو به دو صورت به مترادفات نگریسته می‌شود: در جملات کوتاه به سبب خوش‌آوایی و خوش‌آهنگی کلام حسن به حساب می‌آید اما در جملات طولانی قبح محسوب می‌شود و در تنظیم جمله برای رادیو باید حذف گردد؛ زیرا با توجه به وضعیت شنود مخاطب جمله طولانی و حجیم در حافظه شنیداری مخاطب نمی‌گنجد و تأثیر کلام را بر مخاطب کمتر می‌نماید. چرا که طولانی‌شدن جمله دیر یابی معنا و سردرگمی مخاطب را در پی دارد و به جای آن که توجه مخاطب را به پیام و مفهوم جمله معطوف کند به ردیف‌شدن کلمات مترادف متوجه می‌سازد که این امر خطر از دست‌رفتن بخشی از معنا را به دنبال دارد.

نمودار شماره ۳- کاربرد مترادف

نمودار شماره ۳ بیان می‌دارد که بیشترین فراوانی کاربرد مترادف متعلق به ترجمه آیت‌الله مکارم و سپس بهرام‌پور است و

کمترین فراوانی در ترجمه فولادوند و سپس آیتی دیده می‌شود که با توجه به این که در این بخش هر سه جنبه مترادف مورد بررسی قرار گرفته است بیشترین فراوانی بیانگر نادیده گرفتن این ویژگی رادیویی نیست.

واژه زائد

• « لا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَ لا كِذَابًا » (نبأ: ۳۵)

آیتی: "نه سخن بیهوده شنوند و نه دروغ."

بهرام‌پور: "نه سخن ناروا در آن می‌شنوند و نه دروغی."

فولادوند: "در آنجا نه بیهوده‌ای شنوند، و نه [یکدیگر را] تکذیب [کنند]."

آیت‌الله مکارم: "در آنجا نه سخن لغو و بیهوده‌ای می‌شنوند و نه دروغی!"

لغو و بیهوده واژه‌های هم معنی هستند و به وجود هر دوی آن‌ها در ترجمه به سبب روشن بودن معنای هریک نیازی نیست.

واژه ضروری و مکمل معنا

کلمات مترادف گاه موجب روشن‌تر شدن مفهوم می‌شوند به‌ویژه این که برخی کلمات از نظر معنایی مکمل کلمات دیگر هستند زیرا هم معنایی مطلق در زبان وجود ندارد که در آن صورت در زبان گفتاری رادیو حسن محسوب می‌شود.

• « إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ » (عادیات: ۶)

آیتی: "که: آدمی پروردگار خود را سپاس نمی‌گوید."

بهرام‌پور: "آری انسان نسبت به پروردگارش بسی ناسپاس است."

فولادوند: "که انسان نسبت به پروردگارش سخت ناسپاس است."

آیت‌الله مکارم: "که انسان در برابر نعمتهای پروردگارش بسیار ناسپاس و بخیل است."

واژه بخیل که معادل کنود قرار داده شده در ترجمه بیان السعاده نیز آمده است (گنابادی، ۱۳۷۲: ۶۰۵). بنابراین کنود هم به معنای ناسپاس و کفران‌کننده نعمت و هم یکی از معانی آن بخیل است و در ترجمه مکارم که هر دو معنی آمده اطلاع‌رسانی بیشتری صورت گرفته و بر غنای متن افزوده است در نتیجه ذکر هر دو واژه برای معنی کنود در زبان گفتاری رادیو هم اشکالی ندارد و حتی لازم است.

۴- کاربرد ضمیر بدون ذکر مرجع:

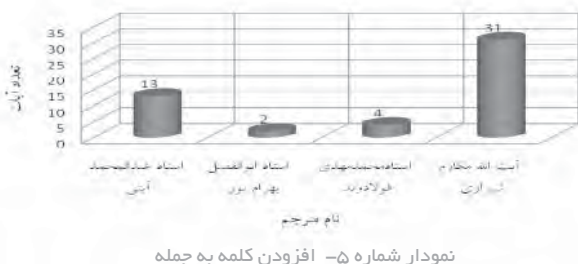
بسیاری از شنوندگان در شرایط ایده‌آل و مطلوب برنامه‌های رادیو را نمی‌شنوند از طرفی رادیو همیشه با طیفی از شنوندگان روبه‌روست که از اواسط برنامه به جمع دیگر شنوندگان ملحق می‌شوند بنابراین به‌طور معمول بخشی از پیام ارسال شده را از دست می‌دهند. برای حفظ مخاطبان قبلی و جذب مخاطبان جدید تکرار پیام‌ها در اواسط برنامه امری توصیه شده است که برنامه‌سازان همواره باید آن را مدنظر داشته باشند. یکی از

آیات، ضمیر بدون مرجع ذکر شده و مترجم به ناچار همان گونه آیه را ترجمه کرده اما ذکر مرجع در ترجمه آیت‌الله مکارم و سپس در ترجمه بهرام‌پور بیشتر آورده شده است که موجب وضوح بیشتر کلام الهی برای شنونده و در نتیجه درک بهتر او می‌شود زیرا تکرار مرجع، خاصیت تثبیت پیام و تمرکز آفرینی دارد و شنونده را جذب و به شنیدن ادامه پیام‌ها ترغیب می‌کند.

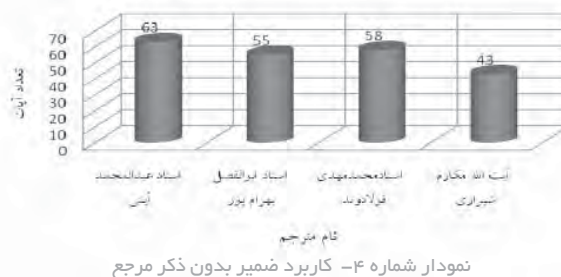
۵- افزودن کلمه به جمله:

یکی از تفاوت‌های مشهود بین ترجمه‌ها افزودن واژه یا واژه‌هایی به متن است بدون این که لفظ آن کلمه در آیه آمده باشد. افزایش کلمات در این بررسی دارای چند حالت است یا موجب روانی و فهم بهتر ترجمه شده است و معنا و پیام آیه را کامل تر و سریع‌تر به مخاطب منتقل می‌کند، یا وجود آن کلمه در متن زائد و صرفاً موجب حجیم‌شدن نوشته شده و بدون ذکر آن هم معنای جمله کامل است و یا ذکر یا حذف آن کلمه خللی در محتوا ایجاد نمی‌کند اما از نظر آوایی و موسیقایی کلمه برای خواندن در رادیو مناسب و از نظر شنیداری گوش‌نواز است. بسیاری از مترجمان معتقدند که حفظ امانت در ترجمه الفاظ قرآن از اصول ترجمه است و این مسأله یکی از دلایلی است که برخی از مترجمان شیوه ترجمه تحت‌اللفظی را در پیش می‌گیرند اما آنچه در ترجمه رادیویی ملاک عمل قرار می‌گیرد حفظ الفاظ قرآن با تأکید بر انتقال معنا و فحوای کلام الهی به شنوندگان است زیرا چه بسا با ترجمه تحت‌اللفظی، اصل کلام و مراد خداوند از نزول آیه در قالب کلمات زبان مقصد نمی‌گنجد و به سبب ظرفیت متفاوت زبان‌ها، تفاوت دایره واژگانی، فقدان معادل مناسب در زبان مقصد و بسیاری دلایل دیگر متن ترجمه شده اگر با همان کلمات آیه ترجمه شود ناقص و مبهم می‌نماید و شنونده معنای کامل را درک نمی‌کند و یا موجب برداشت متفاوت او از آیه می‌گردد. بنابراین آنچه در زبان رادیو اهمیت دارد نه صرفاً ترجمه تحت‌اللفظی است که در عین حال ساختار زبان فارسی هم در آن رعایت نمی‌شود و نه ترجمه‌ای که امانتداری و پایبندی به متن و الفاظ قرآن در آن رعایت نشده است؛ بلکه روشی است میانه که ضمن امانتداری به روشن‌بودن معنا برای مخاطب هم توجه داشته باشد. در این صورت افزودن کلمه به متن ترجمه در راستای روانی و سلاست متن برای انتقال بهتر کلام خداوند به مخاطب نشان‌دهنده هنر مترجم

موردی که موجب درک بهتر پیام‌ها هم برای مخاطبان پیشین و هم مخاطبان جدید می‌شود ذکر پی در پی اسامی است اما در عمل تکرار اسامی بدون استفاده از ضمیر آزاردهنده گوش است. در چنین مواقعی که بسیار در متون رادیویی پیش می‌آید توصیه بر کاربرد ضمیر و ذکر اسامی، هر دوست به این نحو که به جای استفاده پی در پی از ضمیر گاه، خود ضمیر و گاه مرجع آن به کار برده شود که در این صورت هم مشکل محدودیت رادیو در استفاده از ضمیر مرتفع می‌شود و هم متون گفتاری برای شنوندگان گویاتر و از نظر آوایی گوش‌نوازتر است.

بسیاری از آیات قرآن کریم دارای ضمیر است بدون این که به مرجع آن در همان آیه اشاره شود. گاه مرجع ضمیر به چند آیه قبل و گاه به چند آیه بعد برمی‌گردد. در استفاده از ترجمه آیات برای رادیو اگر این گونه آیات بدون ذکر مرجع خوانده شود خطر درک ناقص کلام الهی برای شنوندگان وجود دارد و از طرفی هم از ویژگی‌های زبان رادیو استفاده محدود از ضمیر است. از آنجا که هدف از نزول قرآن کریم آگاهی و روشن‌گری مردم و در نتیجه هدایت آنان است درک هر چه کامل‌تر معانی آیات برای مخاطبان ضرورت پیدا می‌کند. محقق در بررسی‌های خود و با بهره‌گیری از نظرات برخی از کارشناسان ترجمه و علوم قرآنی به این نتیجه رسیده است که در ترجمه این گونه آیات تا جایی که به مفهوم آیات خللی وارد نشود و کلام الهی دچار تحریف نشود می‌توان با رجوع به تفاسیر و اطمینان از نام مورد نظر، مرجع ضمیر را به جای خود ضمیر استفاده کرد تا پیام‌های الهی هر چه کامل‌تر و گویاتر به گوش شنوندگان برسد. با بررسی سه جزء مورد نظر آیات بسیاری یافت شده است که نیازمند ذکر مرجع ضمیر هستند. البته محقق به عنوان نویسنده رادیو به این نکته توجه داشته است که همه ضمیر نیازمند ذکر مرجع نیستند بلکه یکی آیات مستقلی که اگر به تنهایی خوانده شوند لازم است مرجع آنها ذکر شود و دیگری آیات وابسته به هم و موقوف‌المعانی اگر با هم و پی‌در پی خوانده شوند به جای یک یا دو ضمیر آن حتماً باید مرجع آن ذکر شود تا معنای آیات، بهتر و روان‌تر منتقل گردد.

با توجه به نمودار شماره ۴ آوردن ضمیر بدون ذکر مرجع تقریباً در همه ترجمه‌ها فراوانی بالایی دارد به‌ویژه در ترجمه آیتی و سپس فولادوند که اغلب بدان سبب است که در بسیاری از

است و امری پسندیده محسوب می‌شود و این نکته بیانگر توجه به وضعیت شنود مخاطب در هنگام شنیدن ترجمه آیات است. با توجه به نمودار شماره ۵ بیشترین فراوانی افزودن کلمه به جمله، به ترجمه آیت الله مکارم تعلق دارد و سپس به ترجمه آیتی که هر دو مترجم روش محتوایی و آزاد را به جای ترجمه تحت‌اللفظی و امین برگزیده‌اند. نتایج به‌دست آمده می‌تواند بیانگر این مسأله هم باشد که با افزودن کلمه به متن ترجمه، ترجمه‌های دقیق‌تر، روان‌تر و صریح‌تر برای مخاطب به دست می‌آید که البته برای مرزبندی میان الفاظ قرآن و کلمات افزوده شده به ترجمه انتقال این کلمات به درون پرانتز یا قلاب توصیه می‌شود که در ترجمه آیت‌الله مکارم نسبت به ترجمه آیتی بیشتر رعایت شده است.

به عنوان مثال:

کلمه افزوده‌شده، زائد و غیرضروری است:

• «لِيُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ نَبَاتًا» (نبا: ۱۵)

آیتی: "تا بدان دانه و نبات برویانیم."

بهرام‌پور: "تا به‌وسیله آن، دانه و گیاه برآوریم."

فولادوند: "تا بدان دانه و گیاه برویانیم."

آیت‌الله مکارم: "تا به‌وسیله آن دانه و گیاه بسیار برویانیم."

در آیه چهاردهم از همین سوره مبارکه به بارش باران اشاره شده و در این آیه شریفه به رویش دانه و گیاه که به خواست خدا بر اثر بارش باران پدید می‌آید، چنانکه از تفاسیر و ترجمه‌ها برمی‌آید در این‌جا بسیاری رویش مدنظر نیست بلکه اصل رویش دانه و گیاه مراد آیه است. بنابراین ذکر صفت بسیار در ترجمه مکارم لازم نیست.

کلمه افزوده شده، ضروری و روشن کننده معناست:

• «وَوُفِّتِ السَّمَاءُ فُكَاثًا أَبْوَابًا» (نبا: ۱۹)

آیتی: "آسمان شکافته شود و هر شکاف دری باشد."

بهرام‌پور: "و آسمان گشوده شود، پس درهایی شود."

فولادوند: "و آسمان، گشوده و درهایی [پدید] شود."

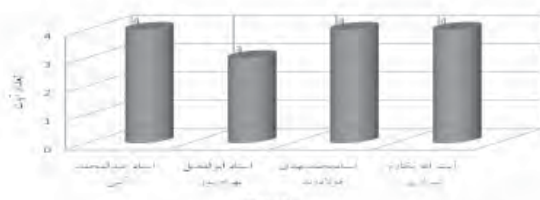
آیت‌الله مکارم: "و آسمان گشوده می‌شود و به‌صورت درهای متعددی درمی‌آید!"

واژه متعدد که علاوه بر ترجمه مکارم در ترجمه المیزان (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲۰، ۲۶۷) هم به متن آیه اضافه شده است به روانی و وضوح معنا کمک شایانی نموده است. زیرا در ترجمه‌های دیگر جمله "درهایی شود" بیانگر تعدد درها نیست که بدون این واژه معنا ناقص به گوش می‌رسد.

۶- کاربرد تتابع اضافات

یکی از عیوب فصاحت کلام تتابع اضافات است. به این معنی که بیش از سه کلمه پی‌درپی با کسره اضافه به هم مرتبط شده باشند به‌طوری که نتوان بین آن‌ها مکث کرد بلکه باید پشت سر هم آن واژه‌ها را خواند. تتابع اضافات علاوه بر این که از زیبایی کلام می‌کاهد درک مطلب را هم برای شنونده دشوار می‌سازد.

به سبب آن که به‌خاطر سپاری چند واژه پی‌درپی خوانده شده بر گوش ثقیل است و در ذهن ماندگار نیست و شنونده به‌راحتی و به‌سرعت نمی‌تواند رابطه کلمات و روابط معنایی بین آن‌ها را دریابد پس به ناچار بخشی از پیام ارسال‌شده را از دست می‌دهد. از آنجا که آیات قرآن کریم فصیح، خوش آوا و عاری از این عیب فصاحت کلام است برای پرهیز از تتابع اضافات در ترجمه‌ها می‌توان از حروف اضافه و ربط در بین آن‌ها استفاده نمود که در این صورت به هم پیوستگی کلمات از بین می‌رود و سخن خوانده‌شده گوش‌نواز و قابل فهم می‌شود و هدف برنامه‌ساز در این خصوص تحقق می‌یابد.

نمودار شماره ۶- تتابع اضافات

نمودار شماره ۶ نشان می‌دهد که از میان سه جزء بررسی شده تعداد معدودی از ترجمه‌ها دارای تتابع اضافات بوده‌اند و این امر حاکی از آن است که مترجمان محترم به دشواری درک و به حافظه سپردن چند جمله پی‌درپی و وابسته به هم، واقف‌اند و به همین سبب از به‌کاربردن تتابع اضافات در ترجمه خود به جز چند مورد مشخص شده پرهیز کرده‌اند.

به عنوان مثال:

• «قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا» (اسراء: ۱۰۰)

آیتی: "بگو: اگر شما مالک همه خزاین پروردگار من می‌بودید، از بیم درویشی امساک پیشه می‌کردید، زیرا آدمی بخیل است." بهرام‌پور: "بگو: اگر شما مالک گنج‌های رحمت پروردگار من بودید، در آن صورت از بیم هزینه‌کردن قطعاً امساک می‌کردید، و آدمی همواره بخیل است."

فولادوند: "بگو: اگر شما مالک گنجینه‌های رحمت پروردگارم بودید، باز هم از بیم خرج‌کردن قطعاً امساک می‌ورزیدید و انسان همواره بخیل است." آیت‌الله مکارم: "بگو: «اگر شما مالک خزاین رحمت پروردگار من بودید. در آن صورت، (به‌خاطر تنگ نظری) امساک می‌کردید، مبدا انفاق، مایه تنگدستی شما شود» و انسان تنگ‌نظر است!"

عبارت "مالک همه خزاین پروردگار من" و با کلمات دیگر در سایر ترجمه‌ها به‌صورت تتابع اضافات بیان شده که جمله را طولانی کرده است و در بازنویسی ترجمه برای رادیو لازم است تعدیل شود. مانند ترجمه پورجوادی (۱۴۱۴ ق): اگر گنج‌های رحمت پروردگارم از شما بود... (ص ۲۹۱)، ترجمه تفسیر کوثر: "اگر شما گنجینه‌های رحمت پروردگارم را داشتید..." (جعفری،

بی تا: ۳۶۲) و یا ترجمه: "اگر گنج‌های رحمت حق در اختیار تان باشد ...". که عبارت مذکور در سه کلمه اضافه بیان گردیده که از حالت تتابع اضافات خارج شده است.

۷- کاربرد دو عامل منفی‌ساز (دو علامت نفی) در جمله
 کاربرد دو یا چند کلمه منفی یا عامل منفی‌ساز در جمله موجب درنگ مخاطب در دریافت پیام می‌شود. زیرا به‌طور معمول با جملات مثبت سریع‌تر می‌توان به موضوع اشاره کرد و پیام را به مخاطبان انتقال داد و رابطه‌ها را نمایان ساخت. برخی برای دریافت معنای پیچیده جملاتی که از دو عامل منفی‌ساز استفاده کرده‌اند مانند فرمول ریاضی منفی در منفی = مثبت عمل می‌کنند و از این روش برای ساده‌تر کردن مفهوم جمله در ذهن خود بهره‌مند می‌شوند. بنابراین حتی‌الامکان در زبان گفتاری - شنیداری رادیو باید از جملات مثبت به جای منفی استفاده نمود. اما درخصوص ترجمه **قرآن کریم** در برخی از آیات که با حروف استثنا و یا علامت نهی و نفی پیام الهی منتقل شده است می‌توان متناسب با زبان مقصد تا جایی که به مفهوم صدمه نزنند از فعل منفی (به‌جای کلمات منفی) برای انتقال بهره‌مند شد. زیرا در مقایسه با چهار ترجمه موردنظر مشخص شد که این امر امکان‌پذیر است و مترجمانی که از ترجمه لفظ به لفظ آیات فاصله گرفته‌اند ترجمه‌ای روان‌تر و ساده‌تر از این‌گونه آیات نسبت به سایرین ارائه داده‌اند.

نمودار شماره ۷- کاربرد دو عامل منفی‌ساز (علامت نفی) در جمله

نمودار شماره ۷ حاکی از فراوانی بالای مورد مذکور در ترجمه بهرام‌پور و سپس فولادوند است و کمترین فراوانی نیز به ترجمه آیتی تعلق دارد بنابراین درک جملات ترجمه شده آیتی و سپس ترجمه آیت‌الله مکارم آسان‌تر و سریع‌تر از ترجمه بهرام‌پور و فولادوند است و نویسنده در راستای آسان‌سازی معنا ملزم به تغییر کلمات منفی به افعال منفی با در نظر داشتن معنای آیه شریفه است.

به عنوان مثال:

• «وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» (بقره: ۴۸)

آیتی: "و بترسید از روزی که هیچ‌کس دیگری را به کار نیاید و هیچ شفاعتی از کسی پذیرفته نگردد و از کسی عوضی نستانند و کسی را یاری نکنند."

بهرام‌پور: "و بترسید از روزی که کسی از دیگری چیزی دفع نکند و از کسی شفاعتی نپذیرند و از او فدیة و عوض نگیرند و

نه ایشان یاری شوند."

فولادوند: "و بترسید از روزی که هیچ‌کس چیزی از عذاب خدا را از کسی دفع نمی‌کند و نه از او شفاعتی پذیرفته و نه به جای وی بدلی گرفته می‌شود و نه یاری خواهند شد."

آیت‌الله مکارم: "و از آن روز بترسید که کسی مجازات دیگری را نمی‌پذیرد و نه از او شفاعت پذیرفته می‌شود و نه غرامت از او قبول خواهد شد و نه یاری می‌شوند."

در ترجمه بهرام‌پور بخش پایانی آیه و در ترجمه‌های فولادوند و مکارم غیر از فعل اول بقیه جمله به سبب ترجمه لفظ به لفظ آیه (ترجمه لا به نه) عامل منفی‌ساز "نه" به‌صورت پی‌درپی در جمله به کار رفته که درک رابطه کلمات را دشوار کرده است. در این ترجمه‌ها اگر فعل‌ها به‌صورت منفی ترجمه شوند معنای آیه برای شنوندگان رادیو بسیار آسان‌تر می‌شود.

۸- کاربرد مجهول به جای معلوم

جملات مجهول و نامشخص بودن فاعل جمله معمولاً دیرپاب هستند به‌ویژه اگر پی‌درپی در جمله به کار روند. زیرا بخشی از اطلاعات متن که فاعل نقش انتقال‌دهندگی آن را برعهده دارد از شنونده پنهان می‌ماند و پیام به‌صورت ناقص منتقل می‌شود که گاه سردرگمی و انتظار مخاطب را برای شنیدن آن بخش از جمله به دنبال دارد. بنابراین در زبان رادیو تا جایی که امکان دارد باید از کاربرد مجهول به جای معلوم پرهیز نمود.

نمودار شماره ۸- کاربرد مجهول به جای معلوم

نمودار شماره ۸ نشان می‌دهد که تنها موردی که از میان ترجمه‌های مذکور در این خصوص وجود داشته در ترجمه آیت الله مکارم به کار رفته که لازم است نویسنده در تنظیم ترجمه برای رادیو آن را مطابق دیگر ترجمه‌ها و یا ترجمه‌ای برگرفته از تفاسیر بازنویسی کند.

به عنوان مثال:

«حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (بقره: ۷)

آیتی: "خدا بر دل‌هایشان و بر گوش‌هایشان مهر نهاده و بر روی چشم‌هایشان پرده‌ای است و برایشان عذابی است بزرگ."

بهرام‌پور: "خدا بر دل‌ها و شنوایی‌شان مهر نهاده و بر چشم‌هایشان پرده‌ای است و آنها را عذابی بزرگ است."

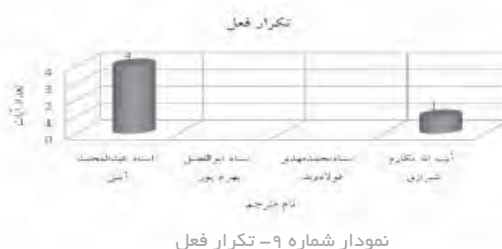
فولادوند: "خداوند بر دل‌های آنان و بر شنوایی ایشان مهر

نهاده و بر دیدگان نشان پرده‌ای است و آنان را عذابی بزرگ است. "آیت‌الله مکارم: "خدا بر دل‌ها و گوش‌های آنان مهر نهاده و بر چشم‌هایشان پرده‌ای افکنده شده و عذاب بزرگی در انتظار آنهاست.

با توجه به تفاسیر در این آیه شریفه سخن از پرده‌افکندن بر چشم‌ها نیست بلکه بر چشمان آن‌ها به خودی خود پرده‌ای هست. بنابراین فعل افکنده شده که به صورت مجهول هم آمده در ترجمه مکارم باید به صورت معلوم (پرده‌ای هست) به کار رود. در ترجمه **تفسیر المیزان** هم همین معنا بیان شده است: "در این جمله سیاق تغییر یافته، یعنی در اول، مهر بر دل‌ها زدن را به خودش نسبت داده، ولی پرده بر گوش و چشم داشتن را به خود کفار نسبت داده و فرموده: خدا مهر بر دل‌هاشان زده و بر گوش‌ها و چشم‌هایشان پرده است" (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱، ۸۳).

۹- تکرار فعل

یکی از ویژگی‌های زبان گفتاری - شنیداری رادیو تکرار معنا و اسامی در متن است. به‌ویژه در نوشته‌هایی که طولانی‌ترند و به‌ناچار باید حجم سنگینی از مطالب را به اطلاع شنوندگان برسانند. از آن جا که ماهیت شنیداری رادیو و میزان تولید ۲۴ ساعته برنامه اقتضا می‌کند که پیوسته مخاطبان جدید داشته باشد که از میانه راه به جمع شنوندگان می‌پیوندند تکرار مطالب ضرورت می‌یابد. تکرار برای مخاطبان و برنامه‌سازان رادیو دو حسن عمده دارد شنوندگان جدید را از پیش گفته‌ها مطلع می‌سازد که این امر رضایت خاطر و جذب بیشتر آنان را موجب می‌شود و دوم این که مطالب تکرار شده پیام را برای مخاطبان اولیه تثبیت می‌کند زیرا تکرار معمولاً موجب اطمینان خاطر شنوندگان از آنچه دریافت داشته‌اند می‌شود به‌خصوص برای کسانی که در شرایط نامطلوب شنونده پیام رادیو بوده‌اند و به سبب اهمیت موضوع خواهان دوباره شنیدن مطالب هستند که تکرار این امکان را برای آنان فراهم می‌سازد. از سویی دیگر اذعان برنامه‌سازان را از ارسال پیام به دنبال دارد زیرا بازخورد و نتیجه تلاش خود را با دریافت پیام‌ها از سوی مخاطب می‌بینند که البته این بازخوردها به علت پراکندگی مخاطبان همیشگی نیست و در صورت ارتباط مخاطبان با برنامه نمودار می‌شود. اما آنچه مذموم است تکرار بی‌درپی فعل در جمله به‌ویژه در جملات کوتاه است که خود طولانی‌شدن جمله و حشو را در پی دارد و چون مخاطب، پیام متن را به سبب کوتاه‌بودن جملات

به‌سرعت دریافت می‌کند تکرار فعل از نظر آوایی و دستور زبان فارسی پسندیده نیست و لازم است از آن پرهیز شود مگر در صورت تأکید بر کلمه که آن هم اگر در لفظ آیه شریفه نیامده باشد می‌توان تأکید را با کلمات دیگر و یا با تغییر لحن انتقال داد.

بیشترین فراوانی تکرار فعل که نمودار شماره ۹ نشان می‌دهد در ترجمه آیتی و یک مورد در ترجمه آیت‌الله مکارم دیده می‌شود و در دو ترجمه بهرام‌پور و فولادوند هیچ مورد تکرار فعل به کار نرفته که از این حیث ترجمه‌ای پسندیده محسوب می‌شوند.

به عنوان مثال:

«كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا» (فجر: ۲۱)

آیتی: "آری، چون زمین شکسته شود و شکسته شود."

بهرام‌پور: "چه خیال می‌کنید، وقتی که زمین در هم شکست و به سختی متلاشی گردید."

فولادوند: "نه چنان است، آن‌گاه که زمین، سخت در هم کوبیده شود."

آیت‌الله مکارم: "چنان نیست که آنها می‌پندارند! در آن هنگام که زمین سخت در هم کوبیده شود."

کلمه "دک" با تشدید کاف به معنای دق و کوبیدن سخت است و معنی شکستن زمین و آمدن زلزله را هم در برخی از تفاسیر از جمله ترجمه **مجمع البیان** (طبرسی، ۱۳۷۷: ج ۲۷، ۷۸) گفته‌اند اما آنچه در ترجمه آیتی مشهود است تکرار فعل "شکسته شود" است که می‌توان به جای آن از قید سخت و یا به‌شدت استفاده نمود. چنان‌که در دیگر ترجمه‌ها هم مشاهده می‌شود.

ویژگی‌های گفتاری - شنیداری ترجمه‌ها:

بررسی‌های محقق نشان می‌دهد که برخی از مترجمان به‌ویژه آنها که به روش محتوایی عمل نموده‌اند مفهوم برخی آیات را متناسب با زبان حال مخاطبان ترجمه کرده‌اند که بدیهی است برای روشن‌تر شدن معنا گاهی لازم است از ترجمه لفظ به لفظ آیات پرهیز شود.

به‌عنوان مثال:

• «وَ إِذَا الْعِشَاءُ عَطَلَتْ» (تکویر: ۴)

آیتی: "و چون شتران آبستن به حال خود رها شوند."

بهرام‌پور: "و آنگاه که شتران آبستن وانهاده شوند"

فولادوند: "وقتی شتران ماده وانهاده شوند."

آیت‌الله مکارم: "و در آن هنگام که بارزش‌ترین اموال به دست فراموشی سپرده شود."

عبارت بارزش‌ترین اموال که در ترجمه مکارم در برابر شتران آبستن معادل‌سازی شده بیانگر بلاغت متن و متناسب با مقتضای حال مخاطبان زبان مقصد است. زیرا گزینش این معادل خود

نشان می‌دهد آنچه در زبان مبدأ برای مردم اهمیت بسیار داشته و بالارزش بوده، شتران آبستن بوده است که برای مردم در زمان حال به دلیل تغییر موقعیت جغرافیایی این گونه نیست و عبارت انتخابی در ترجمه مکارم برای همه مخاطبان در هر زمان گویا و روشن است. این معادل در ترجمه المیزان (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲۰، ۳۴۷) هم ذکر شده و در برخی تفاسیر از جمله ترجمه مجمع البیان (طبرسی، ۱۳۷۷: ج ۲۶، ۳۲۷) هم هر دو معنی افاده شده که درخور توجه است.

نمونه ترجمه گفتاری محقق:

«وَ إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ» (بقره: ۵۵)

و (یاد کنید) زمانی را که گفتید: ای موسی! ما تا خدا را به وضوح (و با چشم) نبینیم هرگز به تو ایمان نمی‌آوریم. پس صاعقه شما را گرفت (و نابود شدید) در حالی که (به آن) نگاه

تکرار برای مخاطبان و برنامه‌سازان رادیو دو حسن عمده دارد شنوندگان جدید را از پیش گفته‌ها مطلع می‌سازد که این امر رضایت خاطر و جذب بیشتر آنان را موجب می‌شود و دوم این که مطالب تکرار شده پیام را برای مخاطبان اولیه تثبیت می‌کند.

می‌کردید." در ترجمه‌ای که برای رادیو بازنویسی شده محقق با مراجعه به ترجمه‌ها و تفاسیر متعدد سعی نموده است بهترین معادل‌ها را که متناسب با زبان گفتاری رادیو باشد برگزیند و با توضیحات درون پرانتز معنا و پیام آیه را برای شنوندگان روان‌سازی نماید تا بیشتر و بهتر در حافظه شنیداری آنان بگنجد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

شایان ذکر است که محقق پس از بررسی سه جزء از چهار ترجمه آیتی، بهرام‌پور، فولادوند و آیت‌الله مکارم و مقایسه ترجمه‌ها با یکدیگر از منظر ویژگی‌های زبان رادیو به این نتیجه رسیده است که ترجمه آیت الله مکارم از میان ترجمه‌های مذکور مطابقت بیشتری با ویژگی‌های گفتاری - شنیداری رادیو دارد و به اصطلاح رادیویی‌تر است و شنونده به سبب روانی و سادگی جملات با یک بار شنیدن ترجمه به سهولت مقصود کلام الهی را درمی‌یابد و ترجمه فولادوند با آن که در آن جملات کوتاه و ایجاز به کار رفته است به سبب ساختار جملات، تقدیم و تأخر ارکان و بهره‌گیری از عناصر زبان نوشتاری و کهن فارسی برای پخش از رادیو مناسب نیست و در صورت استفاده نیازمند تغییرات بسیار و بازنویسی متن است و دیگر ترجمه‌ها نیز به نسبت موارد مشخص شده در بخش یافته‌های تحقیق (که به‌طور مفصل در پایان‌نامه محقق به آنها اشاره شده است) نیازمند تغییر و اصلاح هستند.

بنا بر آنچه به اختصار گفته شد پیشنهاد می‌شود:

- نتایج حاصل از پژوهش حاضر به منظور چگونگی ارائه و تنظیم ترجمه مطلوب شنیداری مورد استفاده نویسندگان و برنامه‌سازان شبکه‌های رادیویی قرار گیرد که این امر گامی در جهت یکسان‌سازی ترجمه در رسانه محسوب می‌گردد.
- یک حزب ترجمه گفتاری ارائه شده محقق که نمونه عملی او از نتایج حاصل از تحقیق محسوب می‌شود (و در پایان‌نامه آورده شده است) به عنوان الگویی از ترجمه گفتاری - شنیداری در رادیو منظور و تکمیل گردد و مورد استفاده مدیران و برنامه‌سازان محترم رادیو به ویژه شبکه رادیویی قرآن در حوزه ترجمه معیار رسانه‌ای قرار گیرد.
- از میان انواع ترجمه‌ها که به روش‌های تحت‌اللفظی و محتوایی و... صورت گرفته دو نوع ترجمه برای استفاده در رادیو پیشنهاد می‌شود: یکی ترجمه تحت‌اللفظی برای برنامه‌هایی که جنبه آموزشی دارند و اسلوب، ساختار و ترکیب جملات عربی و مطابقت آن با فارسی اهمیت دارد و کارشناس برنامه بر ترجمه لغات عربی به فارسی تأکید می‌ورزد و به اصطلاح موضوع برنامه واژه‌شناسی قرآن است تا انتقال مفهوم آیات به مخاطب و دیگری ترجمه محتوایی است برای انتقال مفاهیم و معارف قرآن به مخاطبان که در اغلب برنامه‌های رادیو قرآن هدف قرار می‌گیرد. در این‌گونه برنامه‌ها خواندن توضیحات توصیفی

و تفسیری که در پرنانته‌ها آمده به فهم بهتر مخاطب کمک می‌کند و متن ترجمه هر چه ساده‌تر و روان‌تر باشد و تناسب بیشتری با ساختار زبان مقصد داشته باشد سریع‌تر منجر به درک شنوندگان می‌شود.

• در تنظیم ترجمه گفتاری - شنیداری، استفاده از واژه‌های قرآنی که در زبان فارسی بیش از ترجمه آن‌ها رواج یافته است به جای ترجمه آن‌ها توصیه می‌شود. زیرا گاه یک واژه مشخص مانند تقوا به گونه‌های متفاوتی ترجمه شده است مانند پرهیزکاری، ترسیدن، پاکی، دوری از گناه، خودداری، پروا کردن و... بدیهی است که واژه تقوا بیش از دیگر واژه‌ها در فرهنگ دینی مخاطبان جا افتاده و به کار می‌رود. این امر هم تکلیف مترجمان و نویسندگان رادیو را در مواجهه با این گونه واژگان مشخص می‌کند و هم شنوندگان را از سردرگمی درباره پذیرش یکی از معانی این کلمات خارج می‌سازد.

• گروهی متشکل از کارشناسان رسانه به‌ویژه رادیو و کارشناسان ترجمه و تفسیر اقدام به ارائه ترجمه‌ای رادیویی از کل قرآن کریم نمایند و نویسندگان رادیو در تنظیم و بازنویسی ترجمه گفتاری - شنیداری تا زمانی که ترجمه‌ای رادیویی از سوی صاحب‌نظران ارائه نشده است؛ صرفاً به یک ترجمه مشخص (مانند ترجمه آیت‌الله مکارم به سبب روانی و نزدیک‌تر بودن به زبان گفتاری رادیو) اکتفا نکنند و چون با طیف گسترده‌ای از مخاطبان روبه‌روست موظف است به ترجمه‌ها و تفاسیر متعدد مراجعه کند و بهترین واژه و جمله‌ای که با ویژگی‌های زبان رادیو مطابقت دارد و کلام الهی را بهتر منتقل می‌کند برگزیند و در این راستا وضعیت شنود مخاطب را در نظر داشته باشد.

• به‌منظور تفکیک ترجمه با توضیحات توصیفی و تفسیری درون پرنانته‌ها و قلاب‌ها می‌توان از دو گوینده به‌طور هم‌زمان استفاده نمود بدین صورت که متن ترجمه با صدای یک گوینده و توضیحات درون پرنانته با صدای گوینده دیگر خوانده شود که این پیشنهاد لازم است با اطلاع‌رسانی قبلی و مداوم به مخاطب صورت گیرد تا با مرور زمان و تکرار این روش در ذهن مخاطب تثبیت شود.

شایان ذکر است نتایج به دست آمده در این تحقیق بیانگر میزان دقت مترجمان و صحت و سقم ترجمه نیست که آن پژوهش‌های دیگری را با شاخص‌های متفاوت می‌طلبد. آنچه در این پژوهش بررسی شد تنها برخی از ویژگی‌های گفتاری - شنیداری مطرح در زبان رادیو محسوب می‌شود. ویژگی‌های دیگری نیز برای زبان رادیو برشمرده شده است که می‌تواند اساس پژوهش‌های بعدی محققان قرار گیرد تا نتایج به دست آمده بتواند به انتقال هر چه بهتر کلام والای الهی به مخاطبان رادیو کمک نماید.

منابع

- قرآن مجید، ترجمه عبدالمحمد آیتی (۱۳۷۹) (چاپ پنجم). تهران: سروش.
- قرآن کریم، ترجمه ابوالفضل بهرام‌پور (۱۳۸۷). (چاپ دوم). تهران: اسوه.
- قرآن کریم، ترجمه کاظم‌پور جوادی (۱۴۱۴ ق). (چاپ اول). تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی. انرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲.
- قرآن مجید، ترجمه محمد مهدی فولادوند (۱۳۸۸). (چاپ ششم). قم: دارالقرآن الکریم.
- قرآن مجید، ترجمه آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی (۱۳۸۶). (چاپ ششم). قم: دارالقرآن الکریم.
- بروجردی، سید محمد ابراهیم (۱۳۶۶). تفسیر جامع. (چاپ ششم). (ج ۷). تهران: صدر. انرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲.
- جعفری، یعقوب (بی تا). تفسیر کوثر. (ج ۶). انرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲.
- خجسته، حسن (۱۳۸۴). تأملاتی جامعه‌شناختی درباره رادیو. تهران: تحقیق و توسعه صدا.
- رهنما، زین‌العابدین (۱۳۴۶). ترجمه و تفسیر رهنما. (ج ۴). تهران: کیهان. انرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲.
- سمیعی (گیلانی)، احمد (۱۳۸۴). زبان صداوسیما و انحرافات آن در محمد پروری، زبان و رسانه با گرایش به زبان فارسی و رادیو ۳۸۲-۳۶۳ تهران: تحقیق و توسعه صدا.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان. (چاپ پنجم). (ج ۱-۲). (سید محمد باقر موسوی همدانی، مترجم). قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. انرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲.
- طبرسی، ابوالفضل بن حسن (۱۳۶۰). تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن. (چاپ اول). (ج ۲۶-۲۷). (مترجمان). تهران: فراهانی. انرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲.
- گنابادی، حاج سلطان محمد (۱۳۷۲). تفسیر بیان السعادة فی مقامات العبادة. (چاپ اول). (ج ۱۴). (رضا خانی؛ حشمت‌الله ریاضی، مترجمان). تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور. انرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲.
- مک‌کویل، دنیس (۱۳۸۵). مخاطب‌شناسی. (چاپ سوم). (مهدی منتظر قائم، مترجم). تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها (نشر اثر اصلی ۱۹۹۷).
- موسوی، سید سمیع (۱۳۸۴). قواعد و روش ترجمه قرآن کریم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، قم.
- نرم‌افزار جامع تفاسیر نور ۲؛ دائرة المعارف چندرسانه‌ای قرآن کریم (۱۳۸۴). مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، قم.
- نصیریان، یدالله (۱۳۸۷). علوم بلاغت و اعجاز قرآن. (چاپ هشتم). تهران: سمت.
- واختل، اشتفان (۱۳۸۶). نویسندگی برای شنیدن (محمد اخگری، مترجم). تهران: دانشکده صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (نشر اثر اصلی ۲۰۰۳).